

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

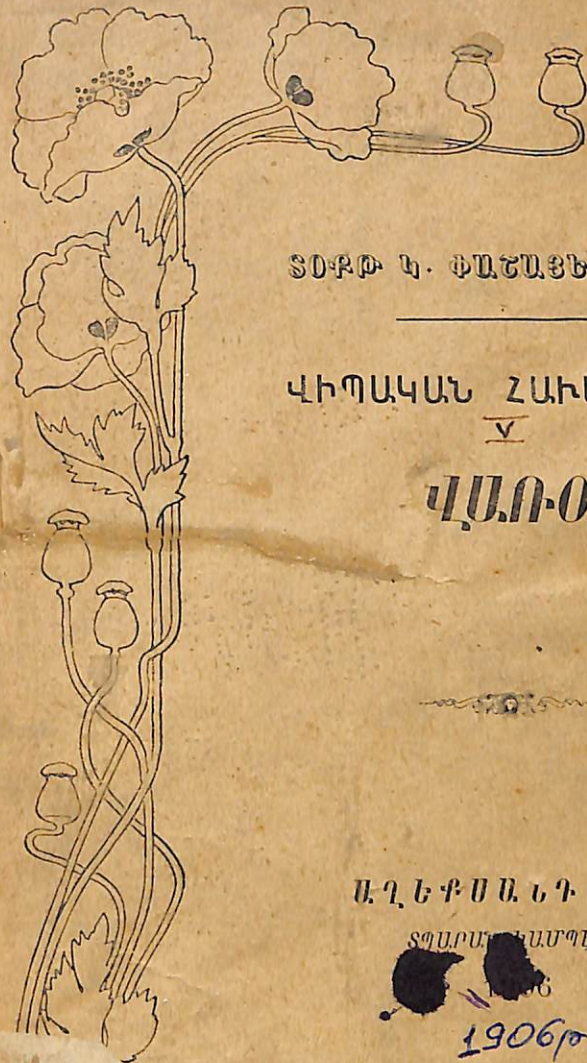
Г. Французский язык

Дуно

891.99

Ф-22

1906г.

ՏՕՔԹ Կ. ՓԱՆՍԵՆԱՆ-ԻԱՆ

ՎԻՊԱԿԱՆ ՀԱԻԱՔՍԾՈՅ

Վ

ՎԱՌՕ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ ԿԱՄՊՈՒԹՅՈՒՆ

1906թ.

1.99

- 29

6 NOV 2011

Handwritten Armenian text, including names and addresses, written in cursive script.

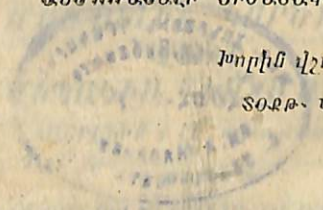

ԻՄ ԹԱՆՈՒԴԻՆ ԵՒ ԲՈՂՊՈՒԻՅ ԸՆԿԵՐ

ՄՅԻ ԳԱԼՈՒՍ ԱՐԻԱՆԵԱՆԻ

(ՀԱՅԻ ՊԷՑ-ՎԱՀԱՆ)

ԱՄՊՈՒԱՆԱՆԻ ՑԻՇԱՏԱԿԻՆ

Խոզին վշտով կը ներկեմ
ՏՕԲԹ-Վ-ՓԱՇԱՅԵԱՆ

27 08 2013

59.755

V—3

ՏՕԲԹ Կ ՓԱՇԱՅԵԱՆ

99

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ

Սյս վիպակս իր ժամանակին մեծ ընդունելութիւն գտաւ, չպէս ընթերցողները քիչ վարը սիտի կարգան մամուլին կարքները, սիտյն մի կէտ կայ ուղղելք այդ յայտնած կարծիքուն մէջ, մյդ այն է թէ զաւտոի կեանքը վիպական ձևի տակ արագրելը 1894ին սկսած ըլլալը նկատած է, նոյն իսկ իմ այն ԱՌՕ վիպակովս, որ սխալ է: Որովհետև ես դեռ 1890 թիւն անց էի նկարագրել զաւտոի կեանքը վիպական ձևի տակ, ասոր սրացոյցն է ՎԱՐԺԱՊԵՏԻՆ ՊԱՏՈՆԱԿԱՆ ՍԵՌՎ վիպակս, որը անց է 1889 ին և հրատարակած է Իգնիլի ԱՐՆԻՆԵԼԵԱՆ ՄՄՄՈՒՆ, 1890, Փետրվարին Յունիս թիւերուն մէջ և որը կազմած է ԳՎԳԱԿԱՆ ՀԱՆԱՔԱՅՈՒՅԻՆ « չորրորդ » պրակը:

Ձեռ գիտեր թէ ինձմէ անաջ՝ զաւտական կեանքը վեպի ութ կարծողներ եղած են . . . :

Սյս ՎԱՌՕ վիպակս թիֆլիսէ ԱՐՁԱՅԱՆՔ թերթը արտատրած է իր 57-58 և 59 թիւերուն մէջ 1894 ին:

ՄԱՄՈՒԻՆ ԿԱՐԺԻՔ

ՎԱՌՕ

ՎԻՊԱԿԻՍ ՆԿԱՏԱՄԱՐ

(« ՀԱՅՐԵՆԻՔ » ԼՆ արտատպած)

ՕԳՏԱԿԱՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Մինչև իսկ այսօր, երբ զաւտական քողքի մը մէջ ղթատարը հայ թերթ մը կը տանի, բաժանորդին բոլորիքը կը խմբին իսկոյն ամեն դասէ, ամեն տարիքէ մարեկ որոնք բժիժազով մը կըսեն իրեն:

— Կարգա նայինք, հաճի ազա, նորէն ի՞նչ սուտեր րեր է:

Իսկ երբ խօսքը վիպասանութիւններու վրայ է, շատևս բերնէն պիտի լսենք:

Handwritten notes in Armenian script, including names like 'Արմենակ' and 'Վարդ'.

ՄԱՄՈՒՆ ԿԱՐԺԻՔ
ՎԱՌՕ
(ՎԱՌՕ ՎԵՐՎԱՐՈՒՄ)

1154
39

—Վէպ, ինչ շինծու բան. երևակայութիւնն է որ նարած է դէպքերն ու մարդերը, որոնց պատմութեան թերցումը ժամանակդ կը գրաւէ և քեզի օգուտ մը չի բեր :

Անտարակոյս, այս դատաստանները շատ անգամ ճշ կը կան որ անօգուտ ընթերցողներ չեն. էականը կարենալ ընտրելն է :

Այս վերջին օրերս, հրատարակեցինք ՎԱՌՕ վերնաբին տակ վէպ մը գոր ղրկած էր մեզի գաւառի մէջ բնակող բժիշկ մը : Ո՛ր Պոլսեցին որ կարգաց զայն, անկեղծ բար պիտի խոստովանի թէ անոր մէջ սորվեցաւ այնպէս իր կողմէ գրեթէ բան մը աւելցուցած չէ, այլ նօթաբաներ որոնց վըայ զաղափար մը չունէր : Իսկ գաւառի է խաչօի արկածները : Չուտ առարկայական ուսում-ցիին համար միթէ անպէտ, անշահեկան գրաւօճք մըն սիրութիւն մը, որուն մէջ հեղինակը չէ դրած իր ՅԱԸՅ չազար անգամ ոչ. գաւառացին մանաւանդ տեսնելով հայելիին մէջ իր բարքերուն, իր անխոհեմութիւններուն անգէն ուր կ'իյնան զանազան գրողներ, որք երբ ուրիշի գըրիտ պատկերը, պիտի գրգռի աւելի խելացի ըլլալ վրայ խօսելու կը ձեռնարկեն՝ անոր բերանը կը դնեն խառուններու հետ իր ունեցած պարտքի և առնելիքի յարաջ որ միայն իրենց յատուկ է :

Վէպը քանի մը սիւնակներով իր աչտակ դրաւ պանդուխտի մը վեց տարւան կեանքին դէպքեկան մասն է որ փորձառու վիպասանի մը զրչին տակ որոնք այնքան սիրտ կը ճմլեն և զորս սակայն չի կայ զանաւոր խնամքով պիտի բացատրէր, նկարագրէր : Այս ւստացի մը որ ինքնին կարող ըլլայ նախատեսել : Վէպը պիտի յորձանքերն իրենց հոգիին յուզումները ունեցած են ան-ընթերցումը պիտի տայ այդպիսիներուն այն փորձառութիւնը շտ հանդէպ այն ամեն մէկ դէպքին որ իրենց զլիտուն որմէ անմասն ըլլալուն համար խաչօ ինկաւ, ընկճեցաւ, առահեր է : Բայց մեր գրողը չէ ունեցած հոգեբանի յա-կեանքը քայքայեցաւ, և իրեն հետ ալ խեղճ կլինը, իր ձկնութիւնն և այս կէտին վըայ ցոյց տւած ժուժկալու-գուկ գաւակը, իր հայրը, իր ամբողջ ընտանիքը :

Քիչ վէպեր կան որ զմեզ այնքան յուզած ըլլան արութեամբ մը :

Ս.յս յայտարարութիւնը ընելով առիթ պիտի տանց միջավայրին կեանքը ըմբռնելու և զայն վէպերու մէջ կարգ մը զրողներու մտածել թէ մեր աչքին առջև ճշմարդի նկարագրելու : Այս մեր հրաւէրներուն անսալով է որ գրականութիւնը բառերու և ոճերու կուտակումը չէ, ԱՌՕ ի հեղինակը ոչ թէ գրական գործ մը արտադրելու իրական աշխարհին ճշգրիտ պատկերացումը :

Եւ իրօք, ՎԱՌՕ գրւած է այնպիսի լեզուով մը որ ոչ այն ճոխ չէ, այլ մինչև անգամ աղքատ կրնայ կոչուիլ. չպիտի զանէք գրական նրբութիւններ. իր այս վիճակին

կրնանք նմանցնել զայն դեռ բոլորովին չտաշւած, կրած արձանի մը որ ամբողջութեանը մէջ կը պարունա-սակայն ճշմարտապէս գեղեցիկը :

Առջի տողէն մինչև վերջը հանդիսատես էք իրարու հետ եկող դէպքերու, որոնց ամեն մէկը իրական աշխարհ մէջ պատահած է և կը պատահի դեռ ամեն օր : Պատ-բար պիտի խոստովանի թէ անոր մէջ սորվեցաւ այնպէս իր կողմէ գրեթէ բան մը աւելցուցած չէ, այլ նօթա-անձնական զգացումները, խուսափելով այսպէս այն անձնական զգացումները, իրենց զանազան գրողներ, որք երբ ուրիշի որ միայն իրենց յատուկ է :

Վէպը եթէ պահասութիւն մը ունի, այն ալ հոգեբա-տարութիւն մը պահասութիւն մը ունի, այն ալ հոգեբա-տարութիւն մը : Եւ իրենց հոգիին յուզումները ունեցած են ան-տարութեամբ մը :

Շատ անգամ յորդորեր ենք մեր գաւառացի գրողները իրենց լրացուցած է դէպքերու և իրողութիւններու յաջող արութեամբ մը :

տակով նստաւ գրեց իր վիպակը : Այս փորձէն դուրս եկ
այնպիսի աշխատութիւն մը որ բոլորովին կը համապատաս
խանէ մեր առաջադրած գրական սեռին, որուն յանաջ
բեկեր օգուտներուն վրայ աւելորդ է ծանրանալ :

Խմբագրութիւն

ՈՎ Է

Այս էջերուն մէջ վերջերս հրատարակուած մեր կեան
վէպերէն ՎԱՌՕ ն ու ԲԲՆԻ ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆԸ իրենց
ժանի համակրանքովը բնորունեցան ընթերցող հասարակ
թեան կողմէ, և ՀՈԳՈՒ ԶԱՒԱԿԸ ներողամիտ ըննադատութե
մը հանդիպեցաւ : Փորձով տեսանք թէ հասարակութի
փափաքող է գրական այդ ճիւղին մշակութեանը : Համբ
թեան այդ փափաքը վիպագրողներու համար պիտի ըլ
ըաջաւերական գրգիռ մը,

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ԲՈՒՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ

.
Նոր են մեզի համար այդ գրածներու նիւթերը, յակենք
գրականութեան համար կենսատու թարմութիւն մը կը ց
տեցնեն : Աչքերնուս առջև կը պարզեն կեանքը իր բազմ
կողմանի տեսարաններով, ու անոնցմէ բզիւսած արտաշնչ
թիւնը անցնելով մեր սրտերէն կը հասնի մենչև մտքերն
և խորհիլ կուտայ : Մեր մարդասիրական իրապաշտ գր
կանութեան առաջին հիմնաքարերն ասոնք են և իրե
նմանները, որոնց վրայ կամաց կամաց պիտի բարձրան
իմաստասիրական մատենագրութիւնը :

ՎԱՌՕ ն, թրկատենցիին գիւղական նամակները և ուրիշ
յս օրինակ քանի մը գրածներ բառական են ջախջախելու
ամար ազիտութեան, կասկանութեան վրայ հիմնուած այն
հաստակութիւնը թէ լեզուն հին գրքերուն մէջ փնտռելու
րականութիւնը : Ծարազգիներու կեանքէն առնելու է, թէ
որ բան չունինք, ուստի ո՛չ տոհմային մատենագրութիւն, ո՛չ
մասնասիրութիւն, ոչ բանաստեղծութիւն կրնանք ունենալ :

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ՕԳՏԱԿԱՐԸ

ենք ուզեր վիրջացնել այս խմբագրականը բառացի յիշեցնե
լու թէ ասիկա քայրն է անոնց ուր կը խնդրէինք գաւառա
ի գրողներէն գրել տեղական կեանքէն վէպեր :

ՎԱՌՕ ի հեղինակը շատ զոհացուցիչ կերպով իրակա
պցուց ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ յանձնարարութիւնը գրական մասին
էջ, թրկատենցիին՝ գաւառացիներուն՝ ապրելու եղանակին
եսակէտով, և Երզնկայի մեր թղթակիցն ալ անտեսակա
րն ու վիճակագրականին մէջ նոյն ուղղութեան կը հետևի :
Ակզբնաւորութիւն մըն են ազոնք, այս ճամբէն շարու
նակենք ընթանալ :

Խմբագրութիւն

« ՀԱՐԱՄԻՆ ԽԵՐԸ ԶԸՂԱՐ »

.
ենք՝ այն օրէն ի վեր որ հրատարակողները մեր գաւա
ացի գրողներուն, ստացանք շատ մը վէպեր, որոնցմէ կըր
անք առաւ հրատարակութեան ՎԱՌՕ ն, Տօղրամաճեանի

սուսնասիրելու և բազմատուփիւններ ընելով եզրակացութեան յանգելու : Հարկ կրլլայ բաւականանալ զբաւոր պարտ թաներով :

Գաւառական կեանքէ վէպեր ու վիպակներ կարդալ փափաքը զգալի կերպով երևան եկաւ երբ քանի մը տալ առաջ սկիզբ եղաւ Պոլսոյ կեանքէն պատկերներ նկարելու Շատերը այն ատեն սկսան ըսել . — Ի՞նչ ընենք Պոլս կեանքը, գաւառական կեանքէ զրեցէք :

Այս պահանջումը ցաւ չպատճառեց Պոլսեցի գրողն ըսն, վասն զի զգացին թէ այդ փափաքը տաճողները հպատակէին . — շատերը թերևս անգիտակցաբար — ընտանիքին հեռաբնակ անդամներէն տեղեկութիւններ ստանալ պէտքին : Բայց կարելի չէր որ ամբողջ իր կեանքը Պոլս մէջ անցնող մը կարենար Պարտիզակի կեանքէն զրուար ներկայացնել : Սակայն դիւրին էր հաւատալ թէ օր մը օր մը, հետեւելով Պոլսոյ օրինակին, գաւառացի գրողներ ալ պիտի ձգտէին իրենց շրջանակները նկարագրելու : Եթէ յետոյ միթէ Պոլսոյ հայոց կեանքը, իր բազմադիմի պէ պիտու թեամբը, արհամարելի է, կարելի է անուշաղիբ ան նիլ անոր առջևէն, այդ կեանքը որ այնքան ազդեցիկ եղած է մեր հանրութեան ընդհանուր կեանքին վրայ :

Այսպէս ահա մեր տոհմային նոր գրականութիւնը մտնոր ճամբու մը մէջ ալ, որ տարիներու բոլորամամբ աւել կատարելագործութեան հասնելու ամեն հաւանականութիւնն կ'ընծայէ : Այս յոյսովն է ահա որ, շատ խոտապահան չըլլալով, մէկ կողմէն քաջալերական ձեռք կը կարկառեմ գաւառացի գրողներու որոնք ժամանակին հետ ու զարգայ լիութեամբ իրենն են, ամեն ազգի պատուներ և անուշ մասն շնորհիւ աւելի պիտի զօրանան, միւս կողմէ հանրով ջրեր ամբան եղանակին մէջ մտոցընել կը տան թեան փափաքին գոհացում տալով աւելի կը զրդենք անոր տոհմային կեանքի զրու թեանց ընթերցման ախորժակը :

ԽՄԻԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Վ Ա Ռ Օ

ՄԱ.

1883 մայիս ամսուն Տիարպէքիւրի կուսակալու յենէն Բալուի գաւառակին համար թաղապետական ժիշկ մը կ'ուզէր, Կ. Պոլսոյ կայսերական բժշկական ուղովը զիս այդ պաշտօնին ընտրելով, նոյն ամսուն էջ գեղեցիկ օգուով մը ճամբայ ելայ :

Բալու առաջին անգամն էր որ կ'ունենար իր թաղապետական բժիշկը, մինչև այն ատեն քաղաքական ժիշկ տեսած չէր : Հոն երթալուս առթիւ կարճ միւսի մէջ բազմաթիւ գիւղեր այցելելով ուսումնասիրեցի անոնց կեանքը, սովորութիւններն ու վիճակը, աւ առիթ մըն էր ասիկա որ լիուլի կը գոհայնէր քաղաքներս ու հետաքրքրութիւնս :

Բալուի քաղաքը հրապուրիչ բան մը չունի, օդը ատտառաղջ, ջուրը անհամ և գիրքը անհրապոյր : Արանին եթէ իր մէջէն չանցնէր, անբնակելի վայր մը պիտի դառնար : Քաղաքէն քիչ հեռու Արածանիի գիւղացի գեղածիժաղ ախունքը կը տեսնին թրքաց արտէզներու հաճոյատեսիլ շարք մը որ քաղաքին շալուի տաժանելի տաքը, որ շուքի մէջ հարիւրաւանեայ ջերմաչափին աստիճանները 42-48 կը բարձրացնէ : Բալուն սիրելի է միայն իր այս պարտեղ-

ներով, գետով և զինքը շրջապատող հայոց այգիները կը սիրեն. հագուստներն կտարտնեկուած րոզն ու հայաբնակ գեղատեսիլ գիւղերովը:

Բալու ունի լայնածաւալ գաշա մը որ կ'երթոյ մնալու պայմանաւ՝ ետզուայով կը ծածկեն: միանալ խորքերդի գաշտին. այս Բարուահովտ մէջ կան բազմաթիւ հայաբնակ գիւղեր, որոնց որ առողջարար, ջուրն անուշ և գիւղքն ակնահաճոյ է: Ար հողագործական աշխատութիւնները. այս պատ գիւղացիները Պոլիս մեծ գաղթականութիւն մը որ առ արական սեռէն աւելի հուժկու են, նին որք ճարտարագետութեամբ, հիւանութեամբ որմնագրութեամբ կը զբաղին. քաղաքացիք ասոնց առներու բարոյականէն քիչ մը աւելի լաւ է, աւելի բարեկեցիկ վիճակ մը ունենալով պանդխտացի քաղաքացիներուն բարոյականին վրայ այնքան թեան չեն դիմեր: Ոչ քաղաքին մէջ և ոչ ալ գիւղատահօրէն չպիտի կրնամ ըսել նոյն խօսքը: րու մէջ կանոնաւոր դպրոցներ կան. մանաւանդ շա խօ մաթ գիւղին տրեւելեան ծայրը բաւական դիւր զարձակ կոկիկ տուն մը կար, շրջապատուած փոք զարձակ կոկիկ տուն մը որուն մէջէն կ'անցնէր գիւղին

հայաբնակ գիւղերը շրջապատուած են քրդաբնակ գիւղերով: Այս քրդերը երկու սրոջ ցեղի բաժնուրբերը: են իրենց յատուկ լեզուներով. մին Սիւննի որ կ'արձածէ Քրուանչի լեզուն, իսկ միւսն Սիւլի որ կ'ըսէ մըն էր, բաւական բարեկեցիկ վիճակի տէր. խօսի Չազա կոչուած լեզուն: Այս զազայի լեզու արտերէն տան պէտքերը հոգալէն զտո, երբեմն պարսկերէնի աւելի մօտ է: Երկու ցեղերն իրարմար մէկ քանի սոկիի ցորեն և գորի ծախել: լեզու չեն հասկնար:

Բալու ունի 1,800 տուն իսլամ, 800 տուն հիւանութեան պահուն աղէթափութեան ենթակայ գաբնակ ու հայաբնակ գիւղեր:

Քաղաքին շրջակայքը գտնուած զուտ հայաբնակ էր: գիւղերն են Նըպրըի 1 ժամ հեռու 70 տուն, Նըխա 1 1/2 ժամ 75 տուն, Խօշուար 2 ժամ 150 տուն, Սա րար 1 ժամ 80 տուն, Մրջիւն Մեդրե 1 1/2 ժամ 60 տուն, Շիւնազ 1 ժամ 80 տուն, Հաւաւ 2 1/2 ժամ 200 տուն, ամենէն համբաւաւորը:

Բալուի գիւղացի կանայք արհատարակ կապոյցներ:

հը սիրեն. հագուստներն կտարտնեկուած րաւներէ կը բաղկանայ, և զլուխնին աչքերը միայն

Այս կիները մեղուներու նման ժիր և աշխատու են. տան գործերէն զտո կը կատարեն նաև բո հողագործական աշխատութիւնները. այս պատ Բալուի գիւղերուն ժողովրդին բարոյականը ուրիշ բարոյականէն քիչ մը աւելի լաւ է, աւելի բարեկեցիկ վիճակ մը ունենալով պանդխտացի քաղաքացիներուն բարոյականին վրայ այնքան թեան չեն դիմեր: Ոչ քաղաքին մէջ և ոչ ալ գիւղատահօրէն չպիտի կրնամ ըսել նոյն խօսքը: րու մաթ գիւղին տրեւելեան ծայրը բաւական դիւր զարձակ կոկիկ տուն մը կար, շրջապատուած փոք զարձակ կոկիկ տուն մը որուն մէջէն կ'անցնէր գիւղին

Տաւտերը, Ղազար ազա, բարեզաշա և հիւրասէր արտերէն տան պէտքերը հոգալէն զտո, երբեմն նար մէկ քանի սոկիի ցորեն և գորի ծախել: Նախկին երկրորդական ճարտարագետ մըն էր, ինչպէս իրենք կ'ըսեն ուսարապալի մը, որ ծանր աշխատութեան պահուն աղէթափութեան ենթակայ լալով գործէ քաշուած գեղջկական կեանք մը կը

Գիւղին ժողովուրդը քովէն չէր սրտկէր: Եկող արտերուն՝ գուռը միշտ բաց և սեղանը պատրաստ էր. որ երբուրդ բարեկամներէն շատեր քաղաք կը եկեկած միջոցնուն միշտ կը հիւրընկալէին: Ղազար լա թէև զրամ չունէր, սակայն հաբուստի անուն կը

գլխաւորը կապոյցներ:

Գիւղերու մէջ հարուստ կը համարուին այն ու
 ձերքը, որք կրնան իրենց տան պէտքերը հոգալ, օր
 բոլ կրնան սգահել հիւրեր, կ'անննան սխար, կոխ,
 պարտէշ և արտեր: Այս հարուստ համարու
 ները շատ անգամ իրենց գրգռանք հինգ ասիլի պա
 րաստ չեն ունենար, թէև միշտ գոհ և հիւրասէր
 լալէ չեն գողորի:

Ղաղար աղա տան մէջ մեծ բազմութիւն չուն
 իր երկու ամուսնացած աղջիկները և թոռները օտ
 յարկէ տակ կ'ապրէին. իր քովը մնացած էին խա
 տղան և Մարթա կիներ, որոնք մշակի մը օգնութեա
 ամբողջ գործը կը հոգային:

Խաչօ կայտառ և հսկայակազմ երկամսարդ մ
 էր, հազիւ 18 տարեկան, պէիւրը նոր բուսած
 աղւամաղ մօրուք մը կը զարդարէր գէմը: Գիւղ
 բու մէջ մանչերու համար 18 տարիքը ամուսնութե
 ամենայարմար ժամանակը կը համարուի. և Ղաղ
 աղա անիկա ամուսնացնել կ'ուզէր, նախ որ տան
 հարսի մը ներկայութիւնը անհրաժեշտ գործած
 վասն զի իրենք տան գործերուն և հոգադրածակ
 զբաղումներուն գեւարաւ կը հասնէին, երկրորդ պէ
 էր Աստուծոյ կամքը տեղը տանիլ:

Ղաղար աղա կը յուսար իրեն ուզած աղջի
 տղուն առնել, անշուշտ ոչ չք պիտի մերժէր. բայց
 պահանջման մէջ քիչ մը ապահ եղաւ, իր հարսնոյ
 ընտրեց գիւղին ամենէն գեղեցիկ և սիրուն աղջ
 ներէն մին, վառօն: Խաչօ արգէն բուսն կերպով
 սիրէր մանկամարդ աղջիկը, հազիւ 14-15 տարեկ
 րուն սիրահարած էին նաև գիւղին բոլոր երկու
 սարգները: Գիւղին սովորութիւնը ասիթ կը տ

նչօին յաճախ պատահել վառօն: Աղբիւրը կամ
 բարը անորոշ ժամադրապարեր են հոն: Երբեք
 Խաչօ այս սիրոյ տառապանքը մէկ քանի ամիս
 մինակ կրելէ վերջը, օր մը համբերութեանը
 լաւ, աղբիւրին մօտ վառօն առանձին գտնելով
 մարծակեցաւ սիրտը անոր բանալ: Վառօ կարմը
 լով և առանց կուժի լենտլուն սպասելու, վախա
 երեւոյթ եղաւ ամօթէն:

Խաչօ այլևս չէր ժպտեր իրեն, թէև անոր վրայ
 նեցած սէրը երթալով կ'աւելնար և հային այրելու
 փ կը բանկէր:

Գիւղին երիտասարդները Խաչօն փոխած կը
 անէին. այն դարթ և աշխարհ երիտասարդը տխուր
 խտտագէմ էր, կարծես անոնց հետ կուերու ասիթ
 փնտռէր: Նախանձը սկսած էր կրծել իր սիրտը.
 կասկածէր թէ վառօ անպատճառ ուրեշմարտ
 էր, պէտք էր հասկնալ անոր սով ըլլալը:

Ամիսներով լրտեսութիւն բրտւ, բայց իր կաս
 թը հաստատող և ոչ մէկ հետք նշմարեց:

Քաղցրահայեաց Ս. Աստուծածին վանքին տօնն
 շրջակայ գիւղերու բարեպաշտ ժողովուրդը խուս
 ղմութեամբ վանք լեցւած էր, կերտխումբը, խաղ
 պարը ընդհանուր էր: Այս վանքը հուսա գիւղի
 ուրին վրայ վեհաշուք դիրք մը ունի, շրջապատուած
 նաչաղարդ պարտէզներով, որոց մէջ կը լսուի աղ
 րներու կարկաչը:

Հոն, պարտէզին մէկ տմայի անիկանը, Խաչօ և
 առ իրարու հանդէպեցան:

Վառօ չը փոխաւ խաղնէն աչքերը վեր չէր տա
 ր:

— Ղուբլան, ինչու չես խօսիր, ըստ խաչո անհամբերութեամբ:

Վառօ կը շարունակէր անխօսուկ մնալ, աչքերը միշտ խանարհած:

— Եստ կը սիրեմք քեզ, Վառօ, խօսէ, կ'ուզես որ քեզ սիրեմ:

Աղջիկը պատասխանեց լոկ հառաչ մը արձակելով:

— Ինչու կը դողաս, ղուբլան, մի վախնար, մեր տունը քեզ հարս տանել կ'ուզեմ, ըսէ կը սիրես:

Այս անգամ հազիւ ըսելի ձայնով մը Վառօ «այո» պատասխանեց:

— Վառօ, հիմա կրնամ ուրախ ապրիլ: Մարդ չը տեսնայ մեզ, դնայ աղբիւրին քով. մինակ ըլլինք, կը խօսինք:

Ու իրարմէ բաժնակով տարբեր: ճամբաներէ հեռացան:

Երկու սիրահարները ա'լ այնուհետև աղբիւրին մօտ միշտ կը տեսնէին, իրարու սէր ուխտելով:

Գիւղին երիտասարդներէն մէկ քանին Վառօն կ'ուզէին առնել: Ասոնց հայրերը խաչօի հօրը պէս այս նպատակաւ աղջկան ծնողքին գիտումներ ըրած էին: Հայրն ալ շարած մնացեր էր թէ իր աղջիկը ո'րու տալ պէտք էր:

Այս խնդրարկուններէն միայն երկուքը աւելի ընդունական կը գտնէր: Ղազար ազան և կարապետ ազան: Այս վերջինը գիւղին ազգեցիկ և կամապաշտ մարդերէն մին էր: Գիւղացիք շատ փորձերով և դէպք

քերով ճանցած էին անոր պնդող և յամառ ընու թիւնը և մարդ չէր ուզեր անոր թշնամութիւնը վաստկիլ:

Եթէ Վառօի հօրը մնար պիտի նախընտրէր աղջիկը Ղազար ազայի տղան տալ: Բայց արտաքին երկոյթը յայտնի չէր, երկու խնդրարկուններուն մէջ չէր գերք մը բռնել կ'ուզէր և առիթէն օգտուելով մեծկակ պաշտօնի մը կորդել:

Ան գաւառներու մէջ նշանուածեան միջոցին պաշտօնի խօսք չեն ընել, այլ ամուսնութեան ժամանակ կ'որոշեն զայն: Վառօի հայրը Թիրող ընդհանուր սովորութեան շեղելով կանխաւ մէջ նետեց պաշտօնի խընդիրը, որպէս զի երկու հակառակորդներ գրգռելով անոր չափը բարձրացնեն: Վառօի հայրը նպատակին հասաւ, սովորական եղած 5-6 ոսկիի պաշտօնը շնորհիւ այս հակառակութեան 50 ոսկիի բարձրացաւ:

Յաղթութիւնը խաչօի կողմը Քեցած էր:

Պաշտօնը, Պողտոյ գրամօթիտին հակառակին է փեսան է որ կը պարտաւորի գումար մը վճարել աղջկան ծնողքին, որով փեսան ծախս կ'առնէ իր կինը: Հակառակ պատրիարքական պատեւըներուն, այս սովորութիւնը տակաւին անխախտ կը շարունակուի:

Եւ պատճառներէն մէկն է պանդխտութեանց շատանալուն և ամուսնութեանց պակսելուն:

Ղազար ազա Վառօի հօրը ներկայանալով նշանախօսութիւնը վերջացուց 20-նոց ոսկի մը վճարելով: Գաւառներու մէջ ընդհանուր սովորութիւն է իբր խօսքիպաղ աղջկան ծնողքին վճարել էճեսու ոսկի մը:

Երկուստէք որոշեցին ամուսնութիւնը կատարել կալերը ելլելէն վերջը՝ սեպտեմբերին: Օգոստոս ա

միտը սկսաւ, կալերը կը սպասեն միշտեղիւմին չափելուն:

Ղազար աղայի այն տարւան հունձըը լաւ չէր, վասն զի արտերու պզտի բերանն էր, հետեաբար քիչ արգիւնք պիտի արտադրէր:

Հարսնիքի օրերը կը մօտենային, Ղազար աղա պատրաստ դրամ հունէր, տարւան բերքէն ալ մեծ յոյս: Միշտեղիւնը կալերը կը չափէ, և երեսը ինդամ մը չկայ: Խաչօն որ ներկայ էր կալերուն՝ յանկարծ մատով քաղաքին ճամբան ցոյց տալով ըսաւ.

— Հայր, Գրիգոր էֆէնտին է որ կը գայ:

— Վայ, գէշ ժամանակի կը հասնի:

— Ինչո՞ւ:

— Չե՞ս գիտեր, անցած տարի առած լաւք մը եզէս մնացած հինգ ոսկի պարտք ունիմ:

— Գալ տարի կը վճարենք:

— Տեսնենք ինքը ատոր կը հաճի:

— Աստուծոյ ըսածը կ'ըլլայ, հայր, պատասխանեց Խաչօ, և հազիւ վերջացուցած էր խօսքը, Գրիգոր էֆէնտին ձիէն վար իջաւ:

Խաչօ ձիուն գլուխը բռնեց, Ղազար աղա անոր մօտենալով խորին յարգանքով բարևեց:

Հիւրը տուն առաջնորդելով շերտերով և սուրճով մեծարեցաւ: Այս էֆէնտին Բալուի երևելիներէն էր և անդամ իտարէի ժողովին:

Ղազար աղա գուշակած էր, խօսակցութիւնը ի վրայ երկարօրէն խօսեցան: Վերջոյ եկաւ հինգ ոսկիին վրայ յանդիւլ, ազան՝ առնելիքորը նոր պայմանաժամ չը տալով, Ղազար աղա ստիպեցաւ կալերէն ելած ցորենով գոցել պարտքը:

Հազիւ մեկնած էր ան, ահա հասաւ Առաջնորդ

Հայրը, իր պողին կը պահանջէր. քիչ յետոյ եկան գիւղին քրդիքը, քահանան, լերչիկ և աղքատները. ասոնք մուրացկաններու նման կալերուն շուրջը շարեւեցան, ոմանք իրաւունքնին և ոմանք ալ ողորմութիւն կը պահանջէին:

Ըստ սովորութեան ամենուն ալ արեցաւ և կալերուն մէջ գրեթէ բան մը չը մնաց:

Ղազար աղա ստիպւած էր պարտք ընել, հոգալու համար պաշտօնի և հարսնիքի անհրաժեշտ ծախքերը:

Եթէ յաջորդ տարին հունձքերը այս տարւան նման յաջող երթային, կրնար անոնց արդիւնքով գոցել պարտքը, վասն զի յաջորդ տարին արտերու մեծ բերանն էր և իրաւունք ունէր մեծ արդիւնք յուսալու:

Գիւղայիք մեծ և փոքր քերան կ'անւանեն այն արտերու խմբերը որոնք պարբերաբար կը ցանեն: Օրինակի համար եթէ մէկը երկու արտ ունենայ, մէկ արտը կը ցանէ, յաջորդ տարին այս ցանած արտը կը հանգչեցնէ և միւս չը ցանած արտը կը սկսի ցանել. որը որ մեծ և ընդարձակ է, այն մեծ քերան և միւսը պզտիկ քերան կ'ըլլայ:

Ղազար աղա այս տարին պզտի քերանը ցանած ըլլալով, գալիք տարին մեծ քերանը պիտի ցանէր:

Երեկոյին հայր և որդի ընելիք պարտքերուն

— Մալխոտեաններու հետ գործ ընելը լաւ չէ,

— Ինչ ընես, կ'ըսէր հայրը:

— Գէշ մարդիկ են, անխիղճ են:

— Ասոնց անխղճութիւնը մեզ ի՞նչ փոյթ, պայ-

մանածամին իր պարտքը վըճարողին ի՛նչ գէշութիւն կընան ընել:

— Մանաւանդ չափազանց տոկոս կ'առնեն:

— Չեռքերնէս ինչ կը դայ, եթէ պարտք չընենք հարսնիքը դալ տարւան կը մնայ, ուրիշներու քով աւօթով կը մնանք, պէտք է որ վազը երթաս:

— Դուն երթաս լաւ կ'ըլլայ:

— Իմ երթալուս հարկ չկայ, կնիքս բաւական է, անոնք անհաստատ գործ չեն բռներ, երկուքնուս ալ մուրհակը կնքել կը տան իրարու ստացւածքին և ինչքին երաշխաւորութեամբ:

— Տոկոսի մասին լ՛նչպէս պիտի համաձայնիմ:

— Ուր որ կապես, ի՛նչ օգուտ, որչափ ուզեն պիտի ընդունինք, պատուոյ խնդիր կայ:

— Շատ լաւ, ըսաւ խաչօ, համակերպելով հօրը ըսածին:

Գ

Մալխոմեանները վաշխառուներու ճշմարիտ տի պարներ էին: Երկու եղբայր են, կրտսերն աւելի խորամանկ և աւելի սատանորդի: Բալուի միակ երևելի հարուստները ըլլալով, ունին բազմաթիւ արտեր, ազարակներ և մօտ տասը հազար ոսկիի կարողութիւն, որ ձեռք բերած են այնպիսի միջոցներով որոնք մարդուս խիղճը ոտք կը հանեն:

Տասներկու տարի առաջ բոլորովին աղքատ, այ երկու եղբայրները մտավաճառներու քով կը ծառայէին իբր մշակ: Քիչ քիչ հազարումէկ վարպետութիւններով կը յաջողին նոյն արհեստին մէջ առանձինն գոր-

բանել: Այն ատենէն կը սկսին տոկոսով անտի փոխ տալ. այս վաշխի գործութիւնը երթալով կ'ընէ գարձակէն և այնքան բերնեմուն համ կը տայ, որ մտավաճառութիւնը ձգելով իրենց միակ արհեստը կ'ընեն վախճառութիւնը:

Այս երկու եղբայրները Բալուի բիւրատը զիւրացիններուն տուները հիմնացրածով անոնց բաւերակներուն վրայ կանդնած են իրենց հարստութիւնը: Իրենց գործելու եղանակը ամեն մարդ գիտէ. զիւրացի մը կը գիտէ ասոնց և կը պահանջէ օսկի մը զոր իր սրդին Պալխ պիտի վճարէ փոխցայով մը փողեցան կը գրէի, չիւզացիին կը յանձնեն հինգ մէճխ և վախճարէնը սրդին Պալխ 20-30 օրէն վեց մէճխ կը վճարէ, որ ամառկան 100ին 20 վաշխ բսել է:

Փալխցային տեղ եթէ մարհալով գործ տեսնեն, ամառկան 100ին 3-5 և մինչև 10 տոկոս կը հաւեն, պայմանաժամը յրանալուն պարտատէքը կամ պարտի վճարել գումարը և կամ փոխել մուրհակը, որպէս ետե այս չափազանց տոկոսը մուրհակին մէջ չեն յիշեր, այլ մայր գումարին վրայ բարդելով իբր դրամագլուխ կը նշանակին:

Ետեղճ զիւրացիին խելքը չը հասնիր և կամ եթէ հասնի իսկ գէժ խօսիլ չուզեր:

Գիւղացին թէ որ նոյն տարին չը վճարէ, պարտաւոր է մուրհակը փոխել, վերատին հաշի կը նստին, և օրինակ՝ 160 դրուչի պարտքի մը մէկ տարւան տակոսը 96 դրուչ հաշուելով, մայր գումարին վրայ կը բարդէ զայն և զիւրացիին ստորագրել կը տայ 250 դրուչի նոր մուրհակը: Վաշխառուներու հետևած գումարը անխիղճ օրէնքն է այս:

Ենթադրենք թէ (ինչ որ հարկադէպ չէ) գիւղացին այն երկրորդ տարին ալ չը կարենայ վճարել որտորք: Այս անգամ ինչո՞ք պարտաւոր է ստորագրել 400 դրոշի մուրհակ մը . . . : Հարեւր դրոշ պարտքը 400ի կը բարձրանայ:

Մալխոմեանները, ինչպէս միւս ամեն վաշխառուները, հաւատարմութեան ստակալի գեղծումներ կ'ընեն: Բնդհանրապէս մուրհակները վաշխառուին քով կը մնան, իսկ վճարումները Պոլիս կը կատարեն առանց մուրհակին ետը նշանակելու:

Վաշխառուին գործակատարը կ'ընէ.

— Ես էֆէնտիին կը գրեմ, անհոգ եղիք, վըճարումներդ կ'արձանագրւին:

Պանդուխտը կարելի՛ բան է որ էֆէնտիին դէմ անվտանգութիւն յայտնէ:

Պարտքը Պոլիս կը վճարել, իսկ մուրհակը Բալու անվճար կը շարունակէ մնալ: Պանդուխտը Պոլսէն գալուն մուրհակը ետ կը պահանջէ, վաշխառուն անտարբեր կը պատասխանէ:

— Մուրհակդ պատուեցի. հաշիւդ փակած եմ:

Գիւղացին ձայն չը հաներ: Այսպէս շատ անգամ վճարած պարտքերու մուրհակներ վաշխառուներ իրենց քով կը պահեն:

Ահա այսպիսի մարդերու հետ պիտի ըլլար խաչօի գործը:

Պաղար աղայի և խաչօի մէջ տրւած որոշման հետեւալ օրը կիրակի էր. խաչօ իր ձին հեծնելով գնաց Մալխոմեաններու ամառանոցը որ քաղաքէն մէկ ժամ հեռու էր:

Մալխոմեան եղբարք պարտեղին շատրւանին մօտ գիշերանոցով նստած էին:

Այս ամառանոցը փոքրիկ բլուրի մը կրճիքին կռթնած սրանչելի գիւղք մը ունէր. իր ասօլի կը պարգևէին կայոցա երկի՛րը և կանանչաղտորդ յայնսնածաւալ Բալուահայիտը իր գեղատեսիլ գիւղերով. աղբիւր մը կը հովանաւորէր հինաւորոյ մեծ կողմիով մը. թեի հաստութեամբ վաղոյ արծաթափայլ ջուրը աւաղանին մարմարեայ քարերը ծեծելով պարտեղին մէջէն կ'անցնէր և կ'երթար սառեղ բոցակին ու ծառերը:

Խաչօ երկու եղբայրները բարեկեցիկ իրեն ջրոյ տրւած տեղը նստաւ, յանցանք զարձած մարգու մը նման կծկելով. անհամբեր կը սպասէր որ այցելաւթեան պատճառը իրմէ հարցաի:

Կէս ժամ անխօս անցնելէ վերջը սուրճ մը հրամցուցին և քիչ յետոյ պղտիկ եղբայրը խաչօին հարցուց.

— Ես՞ր է խաչօ:

— Այո՛, պտտասխանեց խաչօ քիչ մը համարձակութիւն առնելով:

— Ի՞նչ կայ:

— Էֆէնտիներուս աղաչոնք մը առնիմ:

— Մալխոմեան աղաչանք բռնին վրայ յօնքերը պռտտելով ըսաւ.

— Ի՞նչ աղաչանք է:

— Պարտքով փարա առնել. . . կըմկըմաց:

— Չե՞ս գիտեր որ մե՛ք շատանց փոխ փարա տալը դադրեցուցեր ենք, ըսաւ Մալխոմեան անտարբերութեամբ:

Սուտ էր ըսածը: Իրենց սովորութիւն ըրած էին առաջին անգամ ներկայացողին սյուպէս իրտիլ, զբժ-

և որտ թիւններ յարուցանել, որպէս զի սոկոսը ուզած կերպովն լարձբայնեն: Քաջ գիտէին թէ իրենց գիւնդը անպատճառ մեծ նեղութիւն մը ունենալու էր, և նեղութեան խնթեր համար պիտի ընդունէր առաջարկած ծանր սոկոսները:

Խաչօ այդ անակնկալ պատասխանին վրայ զարմացաւ, ուզեց առանց խօսքը շարունակելու մեկնել, սակայն վառօր աղերսարկու գէմքը նոյն պահուն կարծես իր աչքներուն պատահեցաւ, և նստած տեղը գամւած մնաց:

— Այլ որոշումներէնիւ մեզի համար ըլլալու չէ, քանի որ հայրս պատուաւոր մարդ մը կը ճանչնաք և կասկած չունիք զձարման մասին:

— Ախա՛հ էք որ պիտի կրնաք զձարել:

— Ինչո՞ւ չէ. գիտէք որ գալ տարի հունձքերուն մեծ բերանն է. Աստուծով պայմանաժամին կըրնանք զձարել:

— Լաւ, սրչափ կ'ուզէք:

— Վաթսուն սակի:

— Մեր սոկոսը քիչ մը շատ է, գիտէք ա՛:

— Հարիւրին քանի՞ով:

— Անսական հարիւրին տասը սոկոսով:

-- Խիստ շատ չէ՞ մի:

— Մեր գործին ասանկ կը գայ:

— Մեզի համար չէ, քանի որ դրամաւոր մեր վրայ չը կորուելուն վստահ էք:

— Գիտենք, բայց որու որ ուզենք այդ հաշուով կրնա՞ք տալ, փառք Աստուծոյ, ուղղինք շատ կան:

— Գոնէ մեզ համար կտարելու էք:

Այս կտորել բառը Մալխոմեանի յոյսերը բող-

մտպատկեց, և գործին յաջող եւք մը տալու համար, մշակին հրամայեց որ օդիէ շիշը բերեն և Խաչօի գառնալով:

— Լաւ կ'ըլլայ, հեւէ քիչ մը քէյֆ ընենք:

Խաչօ լաւ կ'ըմբռնէր թէ գործը ուր պիտի յանդէր, բայց ի՞նչ ընէր, քանի որ հայրը պատուիրած էր իրեն սոկոսի վրայ առարկութիւն չընել, և վառօն ալ միշտ միտքն էր:

Պաղուկ ջրին վրայ օդիի գաւաթները ձեռքէ ձեռք սկսան պտտիլ:

Մալխոմեանները մէկ քանի գաւաթ օդի խըմցընելով շատ անգամ կը յաջողէին իրենց որսը համուզել սոկոսի վրայ առարկութիւն չընելու, և լաւ գիտէին թէ օդիին շաստածը շատ շուայլ և առատաձեռն է:

— Ի՞նչ, Խաչօ աղբօր օդի մըն ալ լեցուր, կ'ըսէր Մալխոմեան իր որսին վրայ ուրախ:

Շատ մը գաւաթներ արդէն խմած էին երբ խօսքին թելը վերստին ձեռք առնւեցաւ, և սոկոսին վրայ խօսելէ ու վիճելէ ետք, վերջապէս 100ին 5 սոկոս տրւելը երկուտեք ընդունւեցաւ:

Երէք վկաներու ներկայութեամբ մուրհակը գըրուեցաւ, 60 սակիին սոկոսը հաշուելով և մայր գումարին վրայ դարնելով 96 սակինոց մուրհակը Ղազար սղայի և Խաչօի իրարու անձի և ինչքի երաշխաւութեամբ կնքեցին:

Խաչօ, 60 սակին ծոցը դնելուն պէս, հեծաւ ձին սրարշաւ քշեց գէպ ի գիւղը:

դրանք այսա ցի գլխով մի քանի միջոցով

Խաչօի հարսնիքին օրը եկաւ: Առաւօտէն կանախ սկսաւ առաջնայ գոռունայի միակերպ ձայնը, որուն հետեւեցաւ երկամասրդ գիւղացիներուն պարը: Կերուխուճը առաւ, առանց բացատրութեան դրեթէ ամբողջ գիւղացին այր թէ կին փետին տունը եկան իրենց շնորհաւորութիւնները մաղթելու, որոցից աջիկ յա մօսեց. — Փետան վաճառը շահի:

Հարսնետունը մօտաւոր ազգականները միայն մնացին, միւսները կէս ժամ նստելէ և սուրճ մը կամ օղի մը առնելէ վերջը մեկնեցան:

Պատկի խորհուրդը ըստ սովորութեան եկեղեցիին մէջ կատարեցաւ: Կնքահայրը սուրը միշտ իր քով կախած՝ երբ պատկի սրբորոգութեան սկսան, սուրը քաշելով և պատեանը հարսին ու սուրը փետին գլխուն վրայ խաչածն զննելով սպասուց խորհրդին — վերջանալուն:

Պատկի խորհուրդը կատարող քահանան առնեց և քարեայ խորհրդի միջոցին հարսին ու փետին գլխուն անկերով ցորեն ցածեց, իբր խորհրդանշան ցարենի հատիկներու ջափ գաւակներ տննելով:

Հարսնիքն մեկ քանի ամիս չանցած արդէն յետը և վառօ թև թևի տալով աշխուժի սկսեց էին արտերու հերկը և ցանը լրացնել: Չնոք զւարթ հանդիտա անցուցին, իրենց յոյսը գալիք կալերու վրայ դնելով, սպասելով պատկած տննել իրեն բազուկներու աշխատութիւնը:

Դժբաղդարար արցունքոտ աչքերով հանդիտասե եզան իրանց բոլոր յոյսերուն ի դերի ելլելուն: Հոնձ

Յերթու գլխովները շնորհաբար միջոցին անձրևները դադարեցան և հարաւայի մեծապար ձախորդ հով մը հինգ օր շարունակելով ամբողջ գիւղին և դառախ հոնձը փծացուց, այսինց ցորենները և գոյն մը կորչեցուն սրտերը: Հոնձը բուն գլուխ կապելու պատ հուն հարաւային հովը խիստ չարագուշակ է: Գիւղի մայրին հովը և անձրևներն են որ յաջող և նպաստաւոր են, այս հովը հոնձը գլուխները կը լեցնէ և առատ բերք կ'արտադրէ: Կո դժ մնամեալ յա յա

Նոյն տարին Բալուի համար երաշտութեան տարի մը եղաւ, հողաբառերներու հետ մեծ վիշտի մատնելով վառն և խաչօն ալ:

Մալխոմեաններէն ըրած՝ պարտքերնին ինչպէս պիտի փճարէին: յամսու ցածր մարդան մատկամու

Իրենց բոլոր յոյսն ու ապաւենը այս տարան վրայ էր, ան ալ փծացած էր: Խաչօի ուրիշ բան չէր մնար ընել եթէ ոչ իր բազուկներուն յապաւինելով պանդխտի:

Ահա բոտ մը որ հարսերու ու մայրերու սրտերը կ'ալեկոծէ և դաւառական կ'անքը կը խամբեցնէ:

Խաչօի սրտն սրին կ'երթար այս մտածումէն: Վառօի ալ բերանը չէր բացէր, ինչպէս չը վշտակ բէր քանի որ իր սիրելին հալու պիտ ամիս վայելած անիէ պիտի բաժնէր, անոր կարօտն իր սիրտը պիտի կըծէր և ակտովակով տարիներ պիտի անցնէր, դուրջ առանց այլևս գոյն տննելու: Իրեն այնպէս կը գար որ պանդխտելով ամուսինն իրեն համար ալ մեռած էր:

— Ախ, դուրպան, պիտի խնդենամ, կ'ըսէր նայելով խաչօին երեսը: — Ինչ ըսեմ, մեղքերն իմ է, Աստուծ մի բար:

կացներ, ըսաւ խաչօ յորդահոս արցունքներ թափելով:

— Հայրիկը բան մը չընէ՞ պիտի:

— Հայրիկը ի՞նչ ընէ, արտե՞րը ծախէ. պարտքը կը վճարուի, բայց վերջը ինչո՞վ պիտի ապրինք, աւելի գէշ պիտի ըլլանք. ա՛խ, անպատճառ պէտք է Ստամբուլ երթամ...:

Այս միջոցին տանը բակը ձիու ոտքերու ձայն մը լսեցաւ:

Մալխոմեանն էր որ եկած էր:

Խաչօ գունաթափեցելով:

— Հայրիկը տանը չէ՞, ըսաւ վառօին:

— Տունն է, պատասխանեց վառօ:

— Շատ լաւ, թող իրարու հետ խօսին, ես այդ անպիտան մարդուն երեսը տեսնալ չեմ ուզեր:

— Ինչո՞ւ համար եկաւ, հարցրուց վառօ:

— Չե՞ս հասկնար. հունձքերուն այրիլը տեսնելով կը գայ որ առնելիքը ապահովցնէ:

— Ի՞նչպէս.

— Կա՛մ մուրհակը պիտի փոխէ, կա՛մ արտերը գրաւէ:

Նոյն միջոցին Ղազար աղայի ձայնը լսեցաւ որ՝

— Հա՛րս, հա՛րս, կը պոռար:

— Երթամ, զիս կը կանչէ, ըսաւ վառօ:

— Գնա՛:

Քիչ մը վերջը Ղազար աղա խաչօն ալ կանչեց:

Մալխոմեան երկար վիճաբանութենէ ետքը մուրհակը փոխելու յանձնառու եղած էր: Վառօի տեսքը կակղեցուցած էր զինքը, սրտին մէջ կրակ մը վառած և այդ վայրկեանէն մտքին մէջ մեղսապարտ գաղափար մը արթնցած էր:

— Խաչօ անպատճառ պիտի մեկնի, կ'ըսէր ինքնիրեն, վառօ մինակ պիտի մնայ, անշուշտ կը համառ զեմ զինքը:

96 սակիի մէկ տարւան տոկոսը հաշուելով 153¹/₂ սակինոց մուրհակ մը ստորագրել աւաւ չորս վիաներու Էքրկայութեան:

— 153¹/₂ սակի... կը շարունակէր վաշխառուն մտքէն, տարիներ պէտք են վճարելու համար: Մինչև ան ատեն գործս գործ է:

Եւ, յուսալից, մուրհակը գրպոնը դնելով մեկնեցաւ:

Երբ հայր ու տղայ աքանձին մնացին, Ղազար աղա ըսաւ.

— Զաւա՛կս, պանդխտելու կարողը քեզի եկաւ. ես ալ մէկ տարւան կարգւած էի երբ մայրդ թուրուցի. պանդխտութիւնը մեզի երկնքէն տրւած է, ի՞նչ ընենք, եթէ անկար չըլլայի, ես կ'երթայի:

— Քանի որ ես կեցած եմ, դուն ինչո՞ւ երթաւ յեր, ես պիտի երթամ:

— Ապրիս, զաւակս: Ստամբուլ զարմանալի տեղ մըն է, դուն քու անձիդ տէրն ըլլալու ես, օղի և ծխախոտ մի գործածեր, կնիկներէ հեռու կեցիր, խնայողութեամբ աւելցուցած ստակդ պարտքիդ պաւկեցուր, կիրակի օրերը եկեղեցի գնա, առտու և իրիկուն ազօթէ որ Աստուած յաջողութիւն տայ: Գալ շարթու ճամբայ ելլող կայ: Հաւաւ գիւղէն ճամբորդներ կան, անոնց ընկերացիր, Տէրը հետդ ըլլայ:

Խաչօ հօրը ձեռքը համբուրեց, բայց արցունքները չկրցաւ զօգել:

Մարթա խաթուն նոյն միջոցին ներս մտաւ.

հարցն ալ անկառն լալ գրածին ճիտը խնայուի, Գաղար
 աբրահա նախնայ՝ գիրկընդ խոսուեալ թեան և արտասոյ՝
 քին չը գիտանալով լաին լաին սկսաւ արտասոյնը։
 Եւ իսկ վրաս՝ որ ներսըն երած խոսակցութիւնը,
 լայն ու հոծը դուան հոտէն մտիկ կ'ընէր, գլուխը
 քարերուն վարսնելու վրձակին էր հասած և լրատիւ
 դարանս կտիրութեանց արուն հարկմատ հարսերը մե-
 ծնկուն քով ոչ կրնան խօսիլ և ոչ ալ կրնան մտնակցել
 անոնց լացին ու խնդումին, չէր համարձակէր ներս
 մտնելէ, որ քիչ զարագը զիմէան լի լի արտասոյնը։

Եւ զարագ զիմէան լի լի արտասոյնը։

Մեկունքը 22-ին խոշմախ գիւղի սղերսերնրու
 բնիւնման վայրը անտղին բաղնաթիւն մը հաւար
 բաժ էր, ու միջոցով վրէն ցնով կտառ ընտր
 էր լիք, նեռէ ու թառն տարեկան ձերքէ սկսեալ
 մինչև ամենամտքը երանխաները ներկայ էին, քահա-
 նայ մըն ալ կը գտնէր։
 Բնակիչները ստեղծ անոք մը լացն ու կոծը լսելով
 մահազոյժ տեսարանի մը հանդիսատես եղած պիտի
 կարծէր։ Պալլի Թարսերից պանդխտներու բնիւն-
 ման մէջ ամառը լի առանն էր ախա զեամ ի արդամ
 ի յի վնգ հանրապէս մէք ճի հրաժեշտ յղջնը ցաւ
 ւտաւայ ժամը և կամ թին միջոցները տեղի կ'ունե-
 նար, բայց ամենք ալ սովորութենէն և հեռանալու
 ժամը մէկին անդէն հաւարած էին։
 Պանդխտայր ըստ սովորութեան կ'այցելէ ի
 աղգականներու և մտակայ բարեկամներու առնէր
 վերջին մտք բարձր տալու, արնատնէլով կը բաժ

նի սիրելիներէն և կամայ կամայ կը մեկնի գիւղէն,
 հեաը կ'երթան իր մայրը, հայրը, եղբայրները, բա-
 բեկամները և եթէ ամէն մնացեալ է իր ընտանիքն
 ու զաւակները։ Ամէնք կ'երթան հաւարել բաժան-
 ման կենդանութեամբ, ամենուն գէմը պտտած, ամե-
 նուն աչքերը արտասալեցաւ զի իսկոյն զցնալու
 ժամը արտասոյնը հաւարէն յայն անոն կը
 կանգնի քահանան և ներկայը յանկայ՝ բընաւաթոր
 սքով Տեր աղայեան կ'ունկնդրին։

Մէկ երկու ժամ կը մնայ այստեղ մինչև որ
 ըստ արտասոյնը հաւարէն յայն անոն կը
 կանգնի քահանան և ներկայը յանկայ՝ բընաւաթոր
 սքով Տեր աղայեան կ'ունկնդրին։
 Մինչև այս վայրկեան լսիկ դամբիկ կ'արտասոյ-
 լին, այլևեթ ի մայր թմբակը վերջնապէս կ'անա-
 աղաղակը կ'ընկնէ և կ'ընկնէ քահանայ զարմեղի
 արմըխտային հեղ մայրը զանակին վիզը վրայ թե-
 լով ցաւագին սղեր կը կարգայ։

Միջև հոգիս, այլ չնիտի անանակ քեզիս։
 մն վշտակի մայրը, հայրը, ընտանիքն ու զաւակ-
 ները զիքը շրջապատելով կարտակէչ համբոյրներ
 կը տեղան, անոքը դժուարաւ կը դնան սրդիէն, հո-
 յեղանները ճամբարներուն գոյքերն և գեղիկանքն
 պաշտը ջարհներուն բեռցած ծանր ծանր կը յառա-
 ջանան, այս միջոցիւ շատ անգամ կը ստորին մայրն
 սեւամուսինը և ջին կրնար աչքով հեռիկ իրենց որդե-
 տի հատորներուն։

Իսկ խոշուն ալ այս սրանդուտ սղերսերնրու մէջ էր,
 մայրը խիտ գծարութեամբ բամեցին, իսկ հեղ
 վատն, որ իրն նոր հարս գաւառական ստեղծ
 թիւնը չէր ներքեր որ իր սիրելիին վիզը նեակելով
 ջնքնողին համբոյրները դրոշմեր, լսիկ սղակիր և սքով
 տաճակի կը գիտէր ու կ'արտասոյն էր։

Խաչօի աշերէն կաթիլ մը արցունք չէր գար, արցունքի աղբւրակները կարծես ցամքեր էին. որչափ չէր արտասուեր, ներքնապէս այնչափ կը նեղւէր, ձեռք մը կարծես կտորոզը կը ճնշէր:

Խաչօ երբ վառօի վրայ իր վերջին կարօտակէզ նայածքը ձգելով կը յառաջանար, յանկարծ վառօ անոր վիզը փաթթւեցաւ . . . :

Ամեն բերնէ զարմացման ճիշեր արձակեցան: — Ի՞նչ կ'ընես, հարս... պոռաց Ղազար աղա:

Սակայն ներկաներն այս այս անսովոր վարմունքին դէմ փոխանակ դժգոհալու աւելի արգահատեցան խեղճ հարսի վրայ: Անոր չափազանց սիրոյն առջև ամօթխածութիւնը չէր վիրաւորէր:

Մօրմէն աւելի մեծ դժւարութեամբ զատեցին վառօն որ արդէն մարած էր:

Ողջերթի եկողները ակնապիշ՝ ուղեւորներուն հետեւեցան մինչև որ Հաւաւի պարտէզներուն ետին անհետացան անոնք:

Իսկ Խաչօի ծնողքը և կինը ուղեւորներուն հետեւեցան մինչև Հաւաւի բաժանման վերջնական կէտը:

Խօշմաթի պանդուխտները Հաւաւի պանդուխտներուն միանալով քնիլուսն մը պիտի կազմէին. այս պատճառաւ Խաչօ ընկերներով դնաց Հաւաւի ճամբորդներուն միանալ:

Բաւուցիք (գիւղացիները միասին առնելով) Պոլիս երթալու համար երեք սարբեր ճամբայ ունին:

Առաջինը Բիզիի ճանապարհն է, ուրկից մեր Խաչօի քէվրանը պիտի երթար. այս ճամբով ուղևոր մը 15-16 օրէն Պոլիս կը հասնի ջորեպաններով. այս ճամբով ուղևորին անցած քաղաքներն են Բիզի, Դերջան, Երզնկայ, Կիւմիւշխանէ և Տրապիզոն:

Երկրորդ ճամբան Բերրիէն (Չարանճաղ) և Տաւրոսի լեռներու (Տէրօիմ) շղթաներէն անցնելով կ'իջնայ Երզնկայ և անկից Տրապիզոն: Այս ճամբով ուղևոր մը 14 օրէն կրնայ հասնիլ Պոլիս:

Երրորդ ճամբան ամենէն երկարն է. ուղևորը խորրեքդէն ելլելով կը հանգիպի Մալաթիա, Ալաճա-խան, Սերաստիա, Եէնի-խան, Եղոսկիա, Սմաւսիտ, Քապղա և Սամսոն: Այս ճամբան խճուղի շինւած ըլլալով կառք կը բանի և ուղևորը 20-21 օրէն կրնայ Պոլիս հասնիլ:

Բաւուցիք Պոլսէն հայրենիք վերադառնալու համար այս ճամբան կ'ընտրեն, որովհետև աւելի ապահով է, դէպ ի Պոլիս գնացած ատենին ալ առջի երկու ճամբանները:

Խաչօի ջորեպանները ժամը 4 ու կէսին Հաւաւ գիւղը մտան. այս գիւղին պանդուխտ ուղևորներն ալ հաւաքւած էին իրենց բաժանման կենդրոնավայրը, Մանկընկոյ կոչւած աղբիւրը, գիւղէն քառորդ ժամ հեռու, որուն քաղցրահամ գետնաբողխ ջուրը կերթայ ոռոգել գիւղին առջև գտնւած արտերը և մարգագետինները. սքանչելի ժամադրավայր մը որ ողբերգական կենդանավայրի մը փոխւած է:

Հոն էին Հաւաւի ճամբորդներու մայրերը, հայրերը, եղբայրները, ամուսինները, զաւակներն ու բարեկամները:

Գիւղին երկու ձերուկ քահանաները ցուպ ի ձեռին կը հասնին:

Բաժանման տխրազգեցիկ և սրտաճմլիկ տեսարանը հոս ևս կը պարզւի. այս անգամ Խաչօն, այն չլացող Խաչօն, կը սկսի աղբիւրի նման արցունք թափել. ալ ոյժը թուլացած էր:

Իր հօրը, մօրը և վառօխ արցունքներն ալ իրենինին խառնեցան, մինչև որ Ոչ թ ափան, բաժանման անմենավերջին կէտը հասան: Սյուսեդ ևս կրկնեցան բաժանման սրտածմլիկ տեսարանները և վերջապէս սիրելիներ իրարմէ բաժնեկցան . . . :

Անդին, վառօխ արցունքներն ալ չը պակսեցան: Առտու իրիկուն եկեղեցիէն չէր բաժնէր, ջերմաջերմ ազօթքներով հայցելով սր շուտ դառնայ իր սիրականնր: Շարաթը անգամ մըն ալ մօտաւոր ուխտատեղիները կ'երթար, արցունքներով թրջելով ցարաքարերը: Անգամ մըն ալ քաղցրահտեաց Ս. Մնատաճաճնի վանքը գնաց մասազ ըրաւ:

Վեց ամիս անցած էր և դեռ յաջօէն զիր եկած չէր: Պանդուխտներու սովորութիւնն է այսպէս երկարատեն լուր չտալ իրենց մասին: Սմուտիննէր կան, որ 5-10 ամրի պանդխտութեան մէջ կը մնան առանց առդ մը գրելու իրենց սիրելիներուն: Նամակ մը գրելը, զգացումնին գրով մը յայտնելը ամօթ կը սեպեն:

Վառօ այս երկար լուր թեան չը գիմանալով սուխուրեցաւ առաջին նամակը ինքը գրել տուլ, յայտնել իր սրտի կակիճն ու անդարմանելի կարօտը, ազաչել ու պաղատել որ շուտ դառնայ: Վառօ նամակ գրելու համար ուրիշ մեծ պատճառ մըն ալ ունէր, կ'ուզէր յղութեան աւետիսը հաղորդել:

Սյդ գիրը գրել տալու համար, խեղճը ինչ հոգու չարչարանքներ չը քաշեց իբր նոր հարսնիք մէկու մը հետ չի կրնար խօսիլ, հեռաւարար, խեղճ կիներ չէր կրնար բացատրել նամակին իմաստը:

Մտածեց հաւաւ երթալ վարժապետին քրով մօտ

սր բարեկամուհին էր, զինքը թարգման զբռնելով գրել տալ ցանկացած նամակը, և այնպէս ալ ըրաւ: Եկեղեցիէն օր մը իր եղբօր հետ վանք երթալ պատրաստով հաւաւ գնաց: Երբ ինչ միջոց զգաց զվարժապետին քոյրը թագուկ խաթուն, վառօն եղբօրը ներկայացնելով խնդիրը բացառիկ արարողով վարժապետը սպիտակ թուղթը անջելը պարզեց և գրիչ ի ձեռին սպասեց վառօի ըսելէքներուն:

Ի դուր կը սպասէր, վառօ անխօս կը մնար, միայն մերթ ընդ մերթ կը գրդէր իր բարեկամուհին սր խօսի: Երբ լսեց ինչ որ գրեց, ըսաւ վարժապետը համբերութիւնը հատնելով:

— Խօսէ՛, ըսաւ թագուկ խնդալով: Վառօ թագուկի ախանջին մտեցնելով բերանը ըսաւ ինչ որ հասկցնել կ'ուզէր վարժապետին, ամօթ խածութենէն հազար ու մէկ գոյն թոխելով, չէր համարձակէր աչքերը վեր վերցնել:

Վերջապէս այս թարգմանին միջոցաւ ըստ կարելոյս յաջողեցաւ իր սրտին թագուն զգացումները, կարծօրը, սէրը, վախերը, արտասուքներն և ի վերջոյ յղութիւնը յայտնելու և խնդրելու որ շուտ ճամբայ ելլէ:

Վարժապետը վառօի միտքն ու հոգին հատկանշելով զգացմամբ լեցան նամակ մը գրեց, այնպէս որ խաջօի աչքերէն շատ արցունքներ պիտի կորզէր:

Խաջօի աշխատանքութիւնը, ախիւ բնատուրութիւնը և հօրը խաթրը զինքը հայրենակիցներուն

սիրելի ըրած էին, Պօլիս համեմուն, իրեն շուտով գործ գտան:

Բայց ինչ կրնար շահիլ պարզ գործաւոր մը, որ քար ու ցեխ կրելէ զառ արհեստ մը չունի:

Քանի պայմանաժամը կը մօտենար, այնքան կը կրկնապատկէր իր աշխատութիւնը և խնայողութիւնները, սակայն իզուր . . . : Տարին լրացաւ և դեռ ինքը ցամաք հաց ուտելով 153½ սակի պարտքէն հազիւ 3) սակի վճարած էր:

Այս վճարումը ըրած էր Մալխոմեանի գործակատարին որ միևնոյն Չուխուր-Չէշմէ խանը կը բնակէր: Մուրհակը ըստ սովորութեան վաշխառուներու Բալու մնացած ըլլալով, վճարումները ըստ օրինի ետին չէին նշանակէր:

Խաչօ կը զգար թէ այս անպիտան պարտքին պատճառաւ երկար տարիներ պիտի զրկուի իր հոգեկից վառօէն և նորածին մանուկէն, որուն ծնունդը վառօի երկրորդ նամակէն իմացած էր:

Անոնց կարօտով թէև կը հալէր ու կը մաշէր, սակայն այս անյայտ վիճակը զինքը աւելի կը դրդէր աշխուժիւ աշխատելու և մեծ վարպետներուն համակրանքը շահելու:

Վաշխառուն իր գործակատարին զրած էր խաչօն չը ներդել. Խաչօ չէր գիտեր ինչպէս իր շնորհակալութիւնը յայտնէր էֆէնտիին որ այս շնորհը կ'ընէր իրեն:

Թշուառ բարեօիրտ Խաչօ, բարեք կը յուսար այն անձէն որ իր կործանումը կը փութացնէր, անպաշտպան մնացած կինը թակարդի բերել կուզէր:

Վաշխառուն իր նպատակները գործադրելու հա-

մար սկսած էր յաճախ այլ և այլ պատրուակով Ղազար աղայի այցելութիւններ տալ:

Ըստ զիւղերու նահապետական սովորութեան, այցելու հիւրին սուրբերը լաւը տան հարօին կը պատկանի:

Վառօ վաշխառունն սուրբերը լացած միջոցին իր մատներուն սեղմելը զգաց: Խեղճ կինը ինչ ընէ. կէսուրը նստած է. կը յուզուի, կը կարմրի, բայց վերջապէս համբերութեամբ կ'աւարտէ իր տաժանելի պաշտօնը:

Գաւառներու մէջ, հիւրին սպասարկուն պզտի հարսն է, անիկա է որ հիւրին երեսին ջուրը կը լեցնէ և անձեռնօցը կը բանէ, անիկա է որ անկողինները կը վերցնէ և սեն'աղը կը մօքրէ:

Հեռեաքար վառօ ստի'աղ էր առսուօտուն դարձեալ տեսնել այդ մարդուն դէմքը, և կամքին ու զգացումին հակառակ ստիպեալ գնաց կատարել այդ պարտքը:

Մրտագորով մը մասաւ Մալխոմեանի սենեակը:

Եւ այն միջոցին ուր վառօ անկողինը կը վերցընէր, Մալխոմեան պատեհ առիթ համարեց գալ մօտը և ականջն ի վալը զինքը սիրելը յայտնել, և մինչև իսկ այնպիսի համարձակութիւն մը տեսնել որ կինը անոր ձեռքէն ազատելու համար ստիպեցաւ հուժկու բազուկներովը մէկզի հրել անիկա և թողուլ ելլել սենեակէն:

Տեսն ոչ որ իմացաւ այս դէպքը:

Մալխոմեան, առանց յուսահատելու, բրօշեց այն օրը մեկնիլ ու քաղաք երթալ, յուսալով նպատակին հասնիլ աւելի վարպետ միջոցներով:

Բայց այս գեղքը լսելով կենը յուզելը ցնցելը էր հիւանդ ձգելու ստորհման: Դժբախտ վայր զայս աս Ուրիշ օր մըն լալը դարձեալ տրոպիսի այցելու թեան մը ստան, վաշխառուն խոտաայտ 153 1/2 ոսկիի մուրհակը ստառել և խաչօն Պսլսէն բերել տալ էր բա այս մէջըն ալ ապարդիւն մնաց, այն ատեն սկսաւ հարսին ետեկն լրտեսներ սրտոյնել:

Ստան մը ետքը առեթը ներկայացաւ:

Վառօ անբնակայիշ լի խնդութեամբ լուր տաւ էր թէ էր սիրական խաչօն պիտի դայ, և ֆարցրաւ հայեաց Ս. Ստաւածածին վանքը ուխտ կատարելու կ'երթար էր հինգ տարեկան դաւակին հետ:

Երեքշաբթի օր մըն էր, վանահայրը որ վանք գամայի Բալուի առաջնորդէ էր քարոք գացած էր, վաճփն երկաւ մշակներն ալ հետը պահարու մէջ կ'աշխատէին, վանքը բոլորովին ամացի էր:

Լրտեսները վառօի այս ուխտագնացութիւնը Մալխոմեանին հաղորդած էին:

Մալխոմեան այս լուրին վրայ դարախանալով ձին սրտըստ քշեց ու հանաւ վանքը, ձին պարտեզին մէջ կապեց և սկսաւ վառօին ուր ըլլալը փնտռել: Վառօ գեռ վանք հասած չէր էր թափեկ տղուն ձեռքէն բռնած վանքին պարտեզներուն մէջի նեղ ճամբէն անցնելու մէջնային, դեմը տեսաւ յանկարծ վաշխառուն, որ իրեն մտնեցաւ և զինքը բռնեց:

Վառօ, երկիւղէն և յուզումէն կը գողար բոլոր մարմնովը թուլացած էր: Եւ տակայն էր մէջն պէտք ելած սլոլը գտաւ դիմադրելու: Մալխոմեան, իրեն դեմ սոյց տրած այս ընդդիմութեան կարծեա աւելի գրգռւած տառը հսկու զօրութեամբ լցւած կը թուէր:

Վառօ յուսահատ կանաղութեամբ դիմադրեց ու վերջապէս յաղթանակը իրեն մնաց. Մալխոմեան, ապիկարութեանը համարած, աղւաներուն մէջէն հայհոյալ թիւն մը մուտաւելի, ձին նստաւ ու հեռացաւ:

Այս գերագոյն կռիւն մէջ վառօի ուժը սպառած էր. մարմնելիքներով մատուր հասաւ և ուժախալ սեղանին առջևը ինկաւ:

Տղուն ձիւները այդ կողմը բերին հողագործները: Այս բարի մարդիկ էրը ներս մտան, ստիպուի և զարմացման աղաղակ մը արձակեցին, տեսնելով հոն կին մը որս զգեստները պատառ պատառ էին և սեղանին առջև դրեթէ մարած ինկած էր:

— Մալխոմեան... կը կրկնէին ամեն բերաններ:

Մէջերնէն, ծերունի մը ըսաւ.

— Շատ խօսելու պէտք չի կայ, այս կինը հիւանդ է, ստունը տանիլ պէտք է:

Վեց օր վերջը, խաչմտիկի վրէշն քաղաքին թաղապետական բժիշկը կանչեցին:

Հիւանդը վառօն էր. անխօս անզգայ պառկած էր, անզամները չէին շարժեր, բերանը չէր բացուեր, սրով վեց օր անտունդ և անաւալ մնացած էր, և տան բնակիչները յուսահատ բժիշկը կը գիտէին, անոր մէկ բառին կը սպասէին, ու խալութեան ճախեր և կամ որքեր արձակելու համար: Թէ է կը երկու օր ի զուր աշխատեցաւ, բոլոր ջանքերն ու ջիգերը ի դերի ելան, չը կրցաւ ուշտրեղիլ զե՛րը: Հիւանդութիւնն էր տառիկ յուզման սրտհառաւ ֆարսիքայի լերաց ժիշ:

Իր երկանք Պսլսէն ճամբայ ելած ըլլալը ինչուցային բժշկին, որ յայտը պարզապէս փրայ:

դրաւ: Թերևս անոր ճախին մագնիսական աղբեցուն թեամբը վայրկենապէս ուշաբերէր, կեանքի վերադառնար: Ուստի մէկ քանի հրահանգներ տալով մեկնեցաւ:

Այս վեց տարեան միջոցին խաչօ ալ ունեցաւ Պոլիս իր լաւ և գեշ օրերը:

Իր պանդխտութեան երկրորդ տարին անցնելով երրորդ տարին յաջորդեց, անձը ամենամանր զրկանքներու և խնայողութեան ենթարկելով 40 ոսկի ևս վճարած էր կը մնար 80 ոսկի պարտք մը առանց հաշուելու տոկոսը:

Այդ տարիներու մէջ արտերէն ալ մեծ արդիւնք մը չէր քաղւած, միայն մի քանի ոսկի մանր մոնր պատքեր գոցելու ծառայած էր:

Ուրեմն 80 ոսկի վճարելու համար կը պարտաւորէր 2-3 տարի ևս չը տեսնել իր կինն ու զաւակը, զրկւած պիտի մնար անոնց գգւանքէն:

Սիրոյ սիրտ մը միշտ զօրաւոր է: Խաչօ այսպէս զօրացած՝ դժարութիւններուն համբերութեամբ յողթեց. երկրորդական վարպետ մը եղած էր, իր շահերը կրկնապատկեցան, մեծ յոյս ունէր թէ մէկ տարիէն պիտի կրնար վճարել իր բոլոր պարտքը և յաջորդ տարին ալ իրեն համար աշխատելով՝ սիրոյ ընել:

Իր հաշին, իր յոյսերուն մէջ սխալւած չէր, գործերը յաջող կ'ընթանային, երկրորդական վարպետ մը տարին ութսուն ոսկի կրնար շահիլ, մանաւանդ

խաչօն նման ուղղածիտ և աշխատասէր մէկը որ երեւելի ճարտարապետներու որով մասնաւոր համակրանքի արժանացած էր: այլով իրաւաւ լիցաւ մեզ

Չորսոյ ուշակ դիպումը մը եկաւ խաչօին հաշիւները տալիս ու վրայ ընել: ի՞նչ մեծ դա մի և միջ ձեռնով

Տան մը շինութեան մասնակցած միջոցին եռաշարի տեղէ մը վար իյնալով սոկորները խորտակեցյան և անշունչ փոխադրեցաւ Ազգ. հիւանդանոցը:

Չորս ամիս անկողին պատկելէ վերջը նիհար և դալկահար մեկնեցաւ հիւանդանոցէն:

Վատուժութեան և թեխն նոր բաժւած ըլլալուն համար չէր կարող աշխատիլ:

Խանին օգը վատանողը և ինքն ալ անկար ըլլալուն վերստին հիւանդացան, հինգ հոգիի հազիւ բուժուց սենեակի մը մէջ 20 հոգի կը պառկէին, այդ սենեակներուն թանաւոր օդն է որ գաւառացի առողջները գունատ և վատանող կ'ընէ:

Բարեկամները ուղեցին դարձեալ Ազգ. հիւանդանոց փոխադրել զինքը, ընդդիմացաւ: Երթալով վիճակը կը ծանրանար, որով ընկերները ստիպեցան բռնի տանիլ զայն հիւանդանոց:

Էրկու ամիս վերջը խաչօ կատարելապէս ապամընսած հիւանդանոցը թողուց:

Այս ճախորդ հարւածները զինքը ֆիզիքապէս ու բարոյապէս ընկճած էին, ֆիզիքապէս՝ որովհետև կտորած բազուկը իր ծանրածանր աշխատութեան արդեւէ կ'ըլլար, բարոյապէս՝ որովհետև իր սիրելիներուն համար զգացած կարօտն և գործին անյաջողութիւնը, պարտքին անվճար մնալը իր հոգին կը ճնշէին:

Անգործութեան դատարարուած, իր ժամերուն մեծ մասը խաւեր կ'անցընէր:

Նոյն տարին, Հաւաւցի երկու: երկուստարդներ մտադրած էին արայասահման երթալ, իրենց ազգականներէն մին որ հոն կաշխատէր, գիրէնք հրաւիրած էր:

Խաչօ ալ անոնց հետ ճամբայ ելաւ: Հոն բազմը ժպտեցաւ իրեն վերջապէս, և քիչ ատենէն գրաւանը լեցուց: Ախ, երկիր պիտի դառնար:

Մինչև Բալու ճանապարհի ծախսը և տան վերաբերեալ գոյքերը զնեւը դրամնեա հայթայթելով, 120 ոսկի գրաւանը դրած ճամբայ ելաւ և հօրն ալ հեռագրաւ հաղորդեց այս ուրախառիթ լուրը:

Վառօ իր ամուսինին ճամբայ ելլելուն բերկրառիթ լուրն աննելով հետեւեալ երեքշաբթի օր իր ուխտը կատարելու համար Քաղցրահայրաց Ս. Ստաւածածին վանքը զնաց, ուր պատահեցաւ քստմնելի տեսարանը:

Խեղճ Խաչօ սիրուն երազներով կը ճամբորդէր, մինչ հէգ կլինը անշունչ գիակ մը գարձած անկողին կը մնար:

Խաչօ իր ծննդավայրին՝ Խօջմաթի երկու ժամ մնացած, ընդառաջ զրկեց զալստեան աւետիսը հաղորդող ջորեպան մը:

Խաչօի ծնողքը, այս խնդալից լուրն աննելուն պէս, մէկ քանի բարեկամներու հետ զայն գիմաւորել եկան:

Գիւղին մէկ ժամ մնացած, այս կարօտալից հոգիները իրարու պատահելով գիրկընդխառն՝ ուրախութեան արտասուքներ թափեցին:

Իր պաշտելի վառօին ու սիրասուն զաւակին բա-

ցակայութիւնը աչքին զարնեւալ, Խաչօ խոտկայոյզ սրտով մը հարցուց:

— Ո՞ւր է հարսը, ո՞ւր է դուակօ: —

Գիմաւորողները զօճնութափեցան: Ետեւ մը հնարել պէտք էր այս խոտկեալ ու կոտկածոտ մխոքը հանդարտեցնելու համար:

Մտկայն ոչ ոք բերանը բացաւ:

— Ո՞ւր են, ըսէ՛ք, պոռաց Խաչօ խելագործի նման:

Ղազար աղա սուտ մը հնարածի նման ուրախուած թեամբ պատասխանեց:

— Տունը պահելու համար գիւղը թողուցինք:

— Սուտ է, պոռաց Խաչօ ալ անելի յուզեւելով և սրտին խորէն վշտաբեկ հառաչ մը արձակելով: Սուտ է, տունը մշակներն ալ կրնային պահեր...:

Տեսնելով որ պատասխան մը չեն տար, հեծկըլտաւով ըսաւ.

— Ախ, մեռաւ...:

Չինքը սիրտիւն համար պարտաւորեցան ճըշմարտութիւնը խօսիլ:

— Չուզեցինք սիրտը կտորել, հիւանդ է, ըսաւ հայրը համոզիչ շեշտով մը:

— Հիւանդ է, կրկնեց Խաչօ քիչ մը հանդարտեւելով, շո՛ւտ երթանք, տեսնել կ'ուզեմ:

Խեղճը չէր գուշակեր թէ այնպիսի հիւանդ մըն էր որ մեռելէ մը տարբերութիւն չունէր:

Ճամբորդներն անհամբեր վառօի պատկած սնեւեակը մտան, ուր տարաբախտ հիւանդին քով սպաւորող պատու կլին մը և իր զաւակը կը գտնուէին:

Խաչօ սենեակէն ներս մտնելը և խենթի նման

Վառօի վիզը փաթկելիւր մէկ ըրաւ, աղեկաւոր ձայնով մը կրկնելով:

— Վախ, վառօս, դուրպան...

Վառօ անշարժ ու անզգայ կիսամեռ անկողնին վրայ տարածւած էր:

Ինչպէս որ բժիշկը գուշակած էր, խաչօի ձայնը մազնիսական ազդեցութիւն մը ունեցաւ Վառօի լսելիքներուն վրայ:

Մանկամարդ կինը խկոյն աչքերը բացաւ և նւազկատ ձայնով մը լնթովեց:

— Խաչօս...

Սուգը անմիջապէս ուրախութեան փոխուեցաւ, արցունքները դադրեցան:

Երկու կարօտեալներ ջգապինդ գերար գրկած էին. պզտիկ Թադիկը ասոնց վրայ նետւած մանկական յատուկ ուրախութեան ճիչեր բառնալով մէյ մը մայրը և մէյ մըն ալ հայրը կը համբուրէր:

Իսկ հոն ներկայ գտնուողներ այս սրայայոյզ տեսարանին խորապէս զգածւած, կ'ըսէին իրարու, որ պէս թէ հրաշք մը կատարւած էր:

— Խօսեցան, Խօսեցան...

Վառօ աչքերը բացած ապուշ ապուշ չորս կողմը կը նայէր. դեռ յիշողութիւնը կատարելապէս ամփոփւած չէր:

Գաւառներու մէջ ներքէի չէ որ որդին իր ծնողքին ներկայութեանը հարտին հեռ խօսի, և ոչ իսկ ջուր ուղելու համար անկէ: Այս սովորութեան համեմատ, խաչօն հիւանդէն զատեցին:

Այս բաժանումը թէև անազօրոյն, սակայն Վառօի նպաստաւոր էր. չափազանց յուզելիւր վնասակար ըլլալով, միջոց մը հանգիստ մնալու էր:

Շատ չը տեկց, Վառօ կատարելապէս վերակենդանացաւ. անցեալն ու ներկէն յիշելով գրայցիներու հետ կը խօսէր:

Խաչօ լսելով թէ քաղաքը բժիշկ մը կայ, հետևեալ օրը հրաւիրեց զինքը: Հէգ կինը չափազանց նիհարցած, իր դէմքին վրայ կը կրէր խոր վշտի մը տպաւորութիւնը:

Մէկ քանի օր դարձնուելով իր նախկին առողջութիւնը վերստացաւ:

Երկու տառապեալ հոգիները անցեալը մոռանալով սկսան խաղաղ և երջանկաւէտ կեանք մը վայելել:

Վառօի հիւանդութեան պատճառը խաչօն դողոտնի պահեցին. այդ տխրազդեցիկ անցքին վրայ իրեն ոչ ոք բան մը խօսեցուց:

Երկու ամիս վերջը խաչօ թէ իր շնորհակալութիւնը յայտնելու և թէ վճարած պարտքին մարհակը ետ պահանջելու համար Մալխոսեանին այցելեց:

Խաչօ և Մալխոսեան միեւնոյն շտորանին չորջր բողմեցան, ուր վեց տարի առաջ արդէն մէկտեղած էին:

Բարի եկարնները վերջանալէ յետոյ խաչօ սկսաւ իր խօսքը:

— Լիքնտիա, ձեր շնորհիւ արիշներու տուժեալ մօթով չը միացինք, շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ ձեր ըրած բարիքին համար:

— Աստուորի մէջ շնորհակալութիւնը էվէլ բան է. անանկ է նէ ես ալ քեզի շնորհակալ ըլլալու եմ որ կունակեգ շահեցայ, պատասխանեց Մալխոսեան ամարդօրէն:

— Քառ լիցի, ձեր ըրածը բարեք մըն էր :
 — Շնորհակալութենէ առաջ հաշիւնիս տեսնենք, ըսաւ վաշխառուն խորոխտարար զոհին երեսը նայելով :
 — Ի՞նչ հաշիւ, պատասխանեց խաչօ ազգած :
 — Փոխ առած գրամնուդ հաշիւը :
 — Ամբողջովին ձեր գործակատարին վճարած չե՞մ, ըսաւ խաչօ քիչ մը յուզած :
 — Տոկոսը թէ բուն պարտքը վճարեցիր, ըսաւ վաշխառուն կռիւի պատրաստ մարդու մը դէմքով աշեշտով :
 Խաչօ ևս աւելի յուզելով ըսաւ :
 — Թէ՛ տոկոսը և թէ բուն պարտքը վճարած եմ :
 — Գործակատարիս ս'ըջափ գրամ յանձնեցիր :
 — 153½ սակի...
 — Լաւ, ճիշդ է, բայց քանի՞ տարւան մէջ :
 Խաչօ խորամանկ վաշխառունին միտքը հասկանալով պատասխանեց :
 — Երեք տարւան մէջ :
 — Աղէկ, դուն հաշիւ գիտցող մարդ ես, 153½ սակիին երեք տարւան տոկոսը հաշուէ՛, ի՞նչ կ'ընէ :
 — Ի՞նչ շահ, 153 սակիին 93½ սակին տոկոս չե՞մ մի :
 — Քեզի հաշուէ հասկցող ու բանգէտ մէկը կը կործէի, ըսաւ վաշխառուն չարածճի խնդումով մը :
 Խաչօ բարկացաւ :
 վաշխառուն շարունակեց :
 — 93½ սակին փոխ առած ստակիս երկու տարւան տոկոսն էր, երկու տարի վերջը իմ բուն առնելիքս 153½ սակի էր, ինչպէս որ մուրհակդ քովս է :
 ուրեմն 153½ սակիին երեք տարւան տոկոսն է որ կը

աբահանջեմ : այս պարզ հաշիւին ինչո՞ւ խեղճը չի հասնիր :
 Խաչօ մասամբ իրաւունք կուտար այս խօսքին, բայց անիրաւ կը գտնէր տոկոսին համար չափազանց տակաւ վճարել :
 Եթէ նեղը մնար, պիտի կրնար 30—40 սակի տոկոս մը վճարել և մուրհակը ազատել : ուստի դիմացինին միտքը աղէկ մը հասկնալու համար ըսաւ :
 — Այդչափ փոքր տակաւի մնացորդ մը արժէ որ մեղ բաշխէք :
 — Ի՞նչ, փոքր տոկոս մի, լաւ հաշուէ :
 — Հազիւ 30—40 սակի կ'ընէ :
 — Որչա՞փ, պտուայ վաշխառուն :
 — 30—40 սակի, կրկնեց խաչօ :
 վաշխառուն ճիւղաբար ծիծաղելով շարունակեց :
 — Խօսքը երկարել չեմ սիրեր, 270 սակի տոկոս մը կը պարտիս ինծի :
 — 270 սակի... կրկնեց խաչօ խեղախորոյս :
 — Այո՛, պատասխանեց վաշխառուն անտարբերութեամբ, այո՛, 153½ սակիին երեք տարւան տոկոսը ձեր ստորագրութեանը համեմատ 270 սակիէն աւելի կ'ընէ : չընդունեցիք ամիսը 100—ին 5 տոկոս վճարել :
 — Անիրաւութիւն, է, գալթ ունեցէք, խիղճ ունեցէք, պտուայ խաչօ աչքերը կատարարար փաշլեցնելով և տկոսները կրճատելով :
 — Իրաւունքս կը պահանջեմ :
 — Ի՞նչ իրաւունք :
 — Աւելորդ մի՛ յոգնիր, այդ դումարը քեզմէ կրնամ գանձել, մուրհակնիդ կը մտնա՞ք :

Turned in Turkey

— Գործածուել է այդ, մարտնալը վճարեա՞ծ է, պէտք է որ ինծի գարձնէք:

— Երբ պահանջն վճարե՞ս:

— Հիմա մարտնակա չի՞ պիտի տար:

— Չէ:

— Հալեցնելով ջուրը խմեցէք, ըսաւ խաչո ոտքի ելնելով և մեկնիլ պատրաստելով:

Վաշխատուն խաչօի մեկնիլը տեսնելով ետևէն ըսաւ բարկութեամբ:

— Քեզի նման պնդագլուխներու հարգարը ճրգմեցի, մէյ մըն ալ դուն աւելցիր:

Վաշխատուն մարտնակը գործիք մը չնեկող կ'ուզէր թէ տուն մը կործանել և թէ վառօհն վրէժը լուծել: Եւ իրաւ ալ անվճար մեացած մարտնակին շնորհիւ իրեն նպատակօր վճարողի մը տունալով, Ղազար ազոյի բօլօր կաշածները և գոյքերը գրաւի տակ առաւ:

Ղազար ազան յաւաստում էր:

Խաչօ, այս անխիղճ վաշխատունի դէմ զայրացած, վրէժ լուծելու անգապելի փափաք մը սկսաւ իր խռովայոյց գանկը շարչրկել:

Խաչօ վրէժխնդրութեան նպատակը իր սրտակից բարեկամներէն մէկուն պատմեց. այս բարեկամն ալ Մալխոմեանի մէկ հին զոհն էր, ան ալ կրած էր այդ անիրաւութեան աւերիչ հետեաները:

Բարեկամն ալ մի առ մի պատմեց անոր վանքին այն տխուր անցքը զոր ընթերցողները գիտեն արդէն:

Խաչօ այս սարսափելի եղելութիւնը խմանալով շանթահարեցաւ:

Հինգ վայրկեան վերջը յանկարծ տոքի ելնելով անապարհքով մեկնեցաւ:

Ը.

Հետեւեալ օր կէս գիշերին խաչօ վառօի սենեակը մտաւ, տարօրինակ այլայլութեան մը մէջ: Վառօ իր ամուսինը այդ վիճակին մէջ և աչքերը հրացայտ տեսնելով ճիշ մը արձկեց:

Երխտասարդը դողահար վառօի ձեռքէն բռնեց և արտասուածօր աչքերով համբուրեց:

Վառօ զարմայաւ իր ամուսնոյն այս տարօրինակ վարմութիւն և չկրնալով հանրերեւէ հարցուց.

— Ի՞նչ ունիս, ձեռքերդ կը դողան, աս ի՞նչ վիճակ է:

Խաչօ, փոխանակ պատասխանելու հրամայեց.

— Չաւակա արթնցուր, պէտք է պաղնեմ գինքը:

— Խենդեցա՞ր, ի՞նչ եզար, հարցուց սրտադուրով մը:

— Բէ՛ր կ'ըսեմ, քեզի գոչեց խաչօ բարկութեամբ:

Խեղճ կինը գնաց արթնցուց պղտիկ թաղիկը և հօրը բերաւ, որ գրկեց զայն, համբոյրներով ծածկելով անոր գէմքը: Յետոյ, նստաւ, կինը քովն առաւ և ըսաւ.

— Վառօ, մտիկ ըրէ, գէշ լուր մը պիտի տամ քեզի: Ես պիտի երթամ: Հոս մնալս անկարելի է:

— Ի՞նչ կ'ըսես, գոչեց վառօ:

— Չաւակա քեզի կը ձգեմ, ասով միտիթարէ: Եկուր պագտիւնք:

Իրարու գիրկ ինկան, երկուքին աչքերէն ալ արցունքը առատօրէն հոսնելով:

— Չէ, չը պիտի երթաս, կարօտե՞ղ կը մեռնիմ, կը հեծկտար վառօ:

— Վառօ, չես գիտեր, Մալխոմեանէն մեր ամենուս վրէժը լուծեցի, նոյն իսկ ժամ մը առաջ, թող հիմայ անգիլի աշխարհին մէջ ալ խեղճերը նեղէ:

Մենք բան իմացայ: Ան մեր սունը կերճանեց: Պէտք է երթամ ասկից:

Բաժանումը կսկիծալի եղաւ: Խաչօ գիշերւան մութին մէջ անյայտացաւ և իր ընկերներով Մուշի կողմերը ընկերութեան մարդ գարձաւ, ամեն կողմ աս ու սարսափ աղբեւոյ, մանաւանդ վաշխառուններուն:

Վառօի արձակած ազգայակներէն անեցիներն արթընցան և զինքը շրջապատեցին:

— Մ.խ, Խաչօս, Խաչօս ձեռքէ ելաւ, կը կրկնէր մանկամարդ կիներ յունահատօրէն:

Ըսէ, հարսինչ եղաւ, հրամայեց Ղազար աղա: Վառօ, գիւղական ամօթխածութիւնը մէկը թողալ, սկսաւ համարձակ պատմել ամեն բան:

— Վայ գաւախ, ըսաւ Ղազար աղան. ուրախութեամբ, Աստուծ հետը ըլլայ, ձեռքը գալար: * * *

Խաչօի փախուստէն ութ ամիս ետքը մահաչ ուկ ձայն մը տարածեցաւ Բալուի գիւղերուն վրայ: Մահիկի համաճարակը ամեն տեղ մուտ գանելով, հարաւոր մանուկներու կտտարած մը կ'ընէր:

Պզտիկ թագիկն ալ վարակեցաւ: Մայրը օրերով անբուն հսկեց անոր քովն ի վեր, սակայն ախտը չընտրեց: Ութ օր ետքը գերեզման տարին պզտիկը: Իր միակ միտիթարանքը, իր վերջին ապաւենն ալ կ'եւէր վառօի ձեռքէն:

Սե լաչակ գրաւ ու նստաւ, աչքը մեշտ այն ճամբուն ծայրը, ուսկից տարած էին իր գաւաղը և ուսկից գեռ կը սպասէր իր սիրեկանին, որ ալ չպիտի գար յախտեան:

ՎԵՐՋ

«Հայրենիք»

1894

Printed in Turk

ԳԻՆ 1 ՂՏԾ. ՈՂԶ

25 ՍԱՆԹԻՄ

Printed In Turkey

«Ազգային գրադարան»

NL0372242

59.755